

A HALLGATÓLAGOS TUDÁS TOVÁBBGONDOLÁSA

„A filozófia története arról tanúskodik, hogy egy-egy elmélet keletkezéstörténetének vizsgálata során fontos módszertani lépés az, hogy feltárják azokat a keletkezési kontextusokat és szerzői célkitűzéseket, amelyek egyrészt a létrehozását elősegítették, másrészt bizonyos mértékig a tartalmát is meghatározták. [...] ezért ama szerzői tudományfilozófiai, világnézeti, filozófiatörténeti és eszmetörténeti pozicionálásokkal foglalkozom, amelyek a hallgatólagos tudás elméletének kialakulását és tudományos nyilvánosság elé kerülésének módját alapvetően befolyásolták” (210.) – írja Szívós Mihály filozófus, szemiotikus. Könyve filológiai módszerrel tárja fel a téma keletkezéstörténetét (az első könyvben az elsőtől a nyolcadik részig), ezt követi a téma utólagos reflexiója (kilencedik rész: *A hallgatólagos tudás és a kognitív tudattalan kutatása 1976 és 2014 között*), majd egy teljesen önálló téma, úgy is jelöli a szerző, hogy: *Második könyv: A hallgatólagos tudás általános elmélete* (255–316.).

A hallgatólagos tudás (először mint személyes tudás) elméletét a 20. század ötvenes–hatvanas éveiben Polányi Mihály (1891–1976) dolgozta ki. A hallgatólagos tudás tömören így fogalmazható meg: „többet tudhatunk annál, mint amennyit el tudunk mondani” (29.). A hallgatólagos tudás az explicit (vagy artikulált) tudással áll szemben. Működésének alapját az észlelési módok különbözősége jelenti. A gondolatnak (észlelésnek) vannak a figyelem szempontjából távoli és közeli (disztális és fokális) elemei. A hallgatólagos tudást a „küszöb alatti észlelés”, a nem tudatos mozzanat is jellemzi. A hallgatólagos tudást Polányi fenomenológiai, funkcionális, ontológiai, szemantikai aspektusból ragadja meg. A szemantikai aspektus lényegét a szerszámhasználattal érzékelteti: az értelmezésre törekvés jelentés nélküli érzéseket alakít át jelentést hordozó érzésekké: ezzel az eredeti érzéstől távolabbra kerül a jelentést hordozó érzés. Ennek az integratív folyamatnak a leírásában használja Polányi a „benne lakozás” vagy később embodiment (megtestesülés) fogalmat, amely azóta a kognitív nyelvészetben nagy utat futott be. A periférikus vagy disztális érzékelésből származó tudáselem egy fokálisan érzékelthez integrálódik; ezáltal a „test kiterjesztődik” (ez utóbbira korábban Samuel Butler is felfigyelt: a szerszám „testünk érzőképes kiterjesztése”). A hallgatólagos tudás nem verbalizálható. Polányi példája: a kerékpározást „szóban” lehetetlen tanítani.

Megkülönböztetendő a hallgatólagos tudás és a hallgatólagos tanulás. Polányi példái (mint a kerékpározás megtanulása is) jórészt a hallgatólagos tanulásra vonatkoznak. A hallgatólagos tudásra a legjellemzőbb példákat a tudatküszöb alatti észlelés, másként a periférikus figyelemmel való észlelés köréből lehet venni, hívja fel a figyelmet Szívós Mihály. A hallgatólagos tudásra jó példa lehet az emberi arc

felismerése; még érdekesebb, hogy az állattartó felismeri háziállata „arcát” (pofáját), míg a nem állattartó számára minden állat csaknem ugyanolyan. A hallgatóság tanulásra a már említett kerékpározás megtanulása mellett a nyakkendő vagy cipőfűző bekötése lehet a legjobb példa. (Próbáljuk meg valakinek szavakkal elmagyarázni, megtanítani, hogyan kell egy nyakkendőt vagy cipőfűzőt bekötni.)

Már az ókorban, Arisztotelésznél felbukkan a habitus (alkat) kérdése, amely akaratlagosan nem befolyásolható. Ilyen kérdés az ízlés: az egyén tudatától függetlenül változhat és változik is az ízlés tartalma. Ugyancsak az ókorból származik a *sensus communis* (közös érzék, érzéklet), az érzékszervekben keletkező benyomások összehangolódásának vizsgálata. Mindebből az is következik, hogy a hallgatóság tudás többnyire interszjektív természetű, csoportosan végezhető tevékenységekben nyilvánul meg. Quintilianus a hagyomány alapján kiemeli a személyes tanítás és utánzás fontosságát (másoknál: tapasztalati tudásszerzés), s azt, hogy az élőszo az írotthoz képest jobban hat. (Érdemes lenne ezen elgondolkodni a távoktatás híveinek.) Hogy a modern társadalomban ezen a téren mekkora hiány van, jól mutatják azok a jelenségek, amelyek a tapasztalati tudásátadás hiányosságát jelzik: szexuális tanácsadás, szoptatási tanácsadás, párkapcsolati tanácsadás, tréning, gyásztanácsadás. A morális hallgatóság tudás rejlik Szókratész daimónjában, a „lelkiismeret hangjában”, a Platón, majd Epikurosz által leírt intuícióban, az észjárásban (habit of mind), az antik szkepticizmusra jellemező valószínűségi gondolkodásban (Gorgiasz), a hermeneutika korai megközelítéseiben (prebiblikus kutatások).

A hallgatóság tudás összekapcsolódik a tudattalan fogalmával. Az európai filozófiában ehhez a kérdéskörhöz sorolható a figyelemmel kapcsolatos érdeklődés. Valószínűleg Leibniztől származik a „kis észlelések” (les petites perceptions) elnevezés, mellyel a figyelem fókuszán kívül eső számtalan apró, nem tudatos észlelésre utal. Freud az elvételek mellett „véletlen és tüneti cselekvéseket” elemez, Wittgenstein az öröklött háttért hozza szóba (201.). Ferdinand de Saussure fellépése, a nyelvi jel önkényes voltának túlhangsúlyozása akadályozta egy ideig a hallgatóság tudás egyik fajtájának, a nyelvi hallgatóság tudásnak a felfedezését. A szemiotikai ikonicitás elismerése azonban megnyitotta az utat ebbe az irányba. Charles Sanders Peirce a kortársi hatások alapján hangsúlyozza a tudatküszöb alatti eszmék által befolyásolt tudat predetermináltságát. A hallgatóság tudás felismerésének komoly retorikai (modern retorikai, politikai és marketingkommunikációs) hozadéka lehet. Szívós Mihály még a vezetés- és közgazdaság-tudományt is megemlíti, és a személyes mellett – az újdonság erejével – még intézményközpontú hallgatóság tudásra is utal. Az ókori retorikusok által kidolgozott kétfelé való érvelés jelentősége abban áll, hogy segít előhozni (verbalizálni, explikálni) a rejtett előfeltevéseket, ám egyik racionálisan kifejtett álláspont sem lehet önmagában eléggé meggyőző, mert a tapasztalatnak és a benne rejlő hallgatóság tudásnak is óriási befolyásoló („eltérítő?”) szerepe lehet az értelmezésben. Nagyon egyszerűen bizonyítható ez az emberek mindennapi

politikai véleménynyilvánítása kapcsán: ha egy politikai irány vagy politikus személye számukra korábbi tapasztalatok alapján nem rokonszenves, akkor történhet bármi, véleményüket nem, vagy csak nagyon nehezen változtatják meg. El lehet gondolkodni a politikai, a média- vagy a marketingkommunikáció kapcsán...

Polányi elméletének hiányosságai között említi Szívós Mihály a hallgatólagos tudásra vonatkozó példaanyag háttérbe szorulását, illetve a nyelvi hallgatólagos tudás kifejtetlenségét. Szívós Mihály a hallgatólagos tudás – általa felállított – új, általános elméletének középpontjába az emberi érzékszervek sajátosságait állítja. Polányi látáscentrikus szemléletmódja helyére a halláscentrikusságot helyezi: hallószervünkre a „külvilág hatásainak való folyamatos kitettség” (284.) jellemző. Ennek egyik bizonyítéka: „az anyanyelvet, a gondolkodásunk nyelvét és a tudás egyik fő hordozóját elsősorban hallás útján és nem utolsósorban hallgatólagos tanulással sajátítjuk el” (263.). Sőt, ennek további következményei vannak: „az akusztikus úton szerzett tapasztalatainkat, beleértve a nyelveket is, az elménkben másképpen és talán máshol is tároljuk, mint a vizuálisakat” (264.). A hallószerv esetében több (négy) figyelemszintet lehet megkülönböztetni: fokális figyelem (egy személy), disztális figyelem (mások reakciói), akusztikus háttér zajai, amelyek közül a hallószerv előnyben részesíti az emberi hangokat, tehát ez a figyelmi szint kettéosztódik: emberi és egyéb hangok megkülönböztetésére (285.).

A szemiotikai kiterjesztésből adódó másik észrevétel: „az adott jelekre épülő hallgatólagos tudás dominánsan indexikus jellegére lehet következtetni” (269.). A „hallgatólagos” (tacit) tudás megnevezés is újragondolásra érdemes, hiszen leginkább az akusztikus érzéki benyomásokra gondolhatunk, s ez elfed bizonyos alapvető különbségeket. Talán jobb lenne – a több nyelvben erre a jelenségre alkalmazott – implicit és explicit tudás megjelölés. És ehhez illeszkedik a Szívós Mihály által bevezetett fogalom: akusztikus hallgatólagos tudás.

Az anyanyelvi hallgatólagos tudás kapcsán hangsúlyozandó: „*a nyelvi hibáinkat jobban észre tudjuk venni és így a kiigazításokat és javításainkat könnyebben tudjuk eszközölni, ha a szöveget halljuk, mint ha csak némán olvasni tudjuk*” (288.). Általános gyakorlati tapasztalat, tanítjuk is, hogy a megírt szöveget érdemes hangosan felolvasni, rögtön jobban kiütöknöznek a hibák.

(Szívós Mihály: Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében. A hallgatólagos tudás általános elmélete. Magyar szemiotikai tanulmányok 40. kötet. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság–Loisir Könyvkiadó, 2017, 334 o.)

Balázs Géza

egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Partiumi Keresztény Egyetem